

ne. Većina ih se nije uopće održala ili su ostali među onim članovima svojih sinonimijskih skupina koji se rjeđe ili rijetko pojavljuju (poput *изборивъ*, *сѣмоторѣство*, *оцѣтѣство*, *лѣбненіе*, *лювьство*, *безвѣрѣство*).

Istraživanje Ilieve (još jednom) otkriva bogatstvo crkvenoslavenskoga leksika i prevoditelja na crkvenoslavenski kao talentiranoga jezikoznanca, a Joan Egzarh se još jednom pokazuje kao izniman filolog, izvrstan poznavalac grčkoga i crkvenoslavenskoga, kao i književne tradicije u kojoj djeluje te filozofsko-teološke materije koju prevodi. Ova knjiga predstavlja istraživanje koje svojom detaljnošću i složenosti ima malo usporednica u literaturi o crkvenoslavenskom prevodenju, leksiku i značenju, pa postaje nezaobilazna referencija za leksikologe, leksikografe, istraživače značenja i u svakom istraživanju koje zahtjeva uvid u crkvenoslavensko teološko-filozofsko nazivlje. Tim više što s obzirom na vrsnoću prevoditeljskoga umijeća Joana Egzarha autoričin leksikografski rad sadrži pravu malu enciklopediju nauka Ivana Damaščanskoga. Knjiga je jednako značajna u raščlambi i tumačenjima kao i u svojim pet leksikografskih dodataka. Nedostaci kao što su zatipci ili pomalo nespretan engleski tekst opsežnoga sažetka, stignu još biti popravljani za, nadajmo se, izdanje koje će biti šire dostupno.

VIDA VUKOJA

Татяна ИЛИЕВА. *Старобългарският превод на Стария завет, том 3: Старобългарско-гръцки словоуказател към Книгата на пророк Иезекил*. (Под общата редакция на Светлина Николова, отговорен редактор: Татяна Мострова). Кирило-Методиевски научен център – Българска академия на науките, София 2013., 647 str.

Ćirilometodski znanstveni centar Bugarske akademije znanosti od 1998. izdaje niz *Старобългарският превод на Стария завет* u kojemu neće biti obavljene obrade svih starozavjetnih knjiga nego onih tridesetpet čiji su prijepisi sačuvani do današnjih dana, ponajprije u bugarskim, a onda i istočnocrkvenoslavenskim spomenicima. Podsjetimo, prvi je svezak posvećen knjigama dvanaestorice malih proroka.⁵

⁵ V. prikaz i recenziju prvoga sveska u kojemu su donijeti i osnovni podaci o projektu

Drugi svezak niza⁶ donosi kritičko izdanje najstarijega bugarskoga crkvenoslavenskoga⁷ rukopisa *Knjige proroka Ezekijela* s komentarom. Riječ je o tekstu koji se u sklopu ćirilskoga spomenika pod oznakom F.I.461 čuva u Ruskoj nacionalnoj biblioteci u Sankt Peterburgu, a potječe iz posljednje četvrti XIV. stoljeća. Taj spomenik sadrži tekstove dvadesettriju starozavjetnih knjiga namijenjenih individualnomu čitanju, a ne liturgiji. Riječ je o jednome od uopće najvažnijih sačuvanih crkvenoslavenskih rukopisa koji sadrži starozavjetne tekstove. Osim crkvenoslavenskoga teksta, u drugome je svesku niza objavljen i grčki usporedan tekst, a za komentare je to tekst Teodora Cirskega (393–460) koji je na crkvenoslavenski preveden u Preslavu za vladavine cara Simeona. Uzgred, tradicija kojoj pripada komentirana bugarska crkvenoslavenska inačica teksta proroka Ezekijela nije povezana s tradicijom istoga teksta u hrvatskoglagoljskim kodeksima (za primjere razlika dviju tradicija v. TACEBA; ЙОВЧЕВА 2003: 59–60).

Na osnovi upravo navedenog kritičkog izdanja *Knjige proroka Ezekijela*, prošle godine objavljen treći svezak niza iscrpno prikazuje leksik te biblijske knjige, a sadrži: prikaz načela po kojima je sastavljen crkvenoslavensko-grčki indeks zajedno s popisom korištenih rukopisa, izdanja te rječnika i indeksa (7–22), sâm indeks (23–524), grčko-crkvenoslavenski popis leksema s obilježenim brojem čestote svakoga oblika (525–613), odostražni popis crkvenoslavenskih leksema s naznačenom vrstom riječi i brojem pojavaka leksema (614–633), čestotni popis leksema (634–644) i sažetak na engleskome jeziku (645–647).

S obzirom da priređivačica za središnji dio svoga rada (23–524) rabi nazive *словоуказател* i *речник-индекс*, dobro je odmah napomenuti zašto se ovdje on naziva indeksom iako zbog ustanovljivanja prijevodnih parova crkvenoslavenskih i grčkih leksema on doista nalikuje rječniku. Naime, kako se uz leme ne donose značenjske odrednice (i.e. opisi značenja, definicije),

čiji se rezultati objavljuju u ovome nizu: Z. RIBAROVA, Румяна Златанова, Книга на дванадесетте пророци с тълкования. Том 1. Старобългарския превод на Стария Завет. Ред. Светлина Николова. *Slovo* 50, 2000, 244–251.

⁶ Л. TACEBA; М. ЙОВЧЕВА. Книга на пророк Иезекил с тълкования. Том 2. Старобългарския превод на Стария Завет. (Обща редакция и въведение Светлина Николова. Подбор на гръцкия текст Татяна Илиева). София: Кирило-Методиевски научен център – Българска академия на науките, 2003.

⁷ U svesku se taj jezik naziva »srednobългарски« u skladu s tradicijom bugarske paleoslavistike.

nazivak »indeks« vjerojatno je još uvijek primjereniji od nazivaka koji bi implicirali da je riječ o rječniku.⁸

Indeks sadrži 3 252 lema. Naravno, glavninu njih čine imenice i pridjevi (u nominativu jednine muškoga roda, ali etnonimi mogu biti i u nominativu množine, npr. *ВАВИЛОНЪКНЕ*, -ъ m pl ethnonymum) te glagoli (u infinitivu), a tu su još: prilozi, popriložene prijedložne fraze (npr. *ПОТОМЪЖЕ* ili *ДОДОЛУ*), supletivni oblici osobnih zamjenica (npr. *АЗЪ*, pron ili *ТЫ*, pron), homonimi, popridjevljeni participi koji počinju česticom »не« pod uvjetom da u spomeniku nema odgovarajućega participnoga oblika bez čestice »не« (npr. *НЕБРЪЗАНЪ*, -ѡи рtc-adj ili *НЕМОГА*, -ѡ f.), a kao posebne leme su uvedeni perfektni i imperfektni oblici glagola (npr. *ПОКАЗАТИ*, -кажж, -кажеши, pf i *ПОКАЗАТИ*, -аѡж, -аѡши impf), osim kada je riječ o dubletama (npr. *ПРОРИЦАТИ*, -ричж/цаѡж, -ричеши /-цаѡши impf) ili kada perfektni i imperfektni oblik glagola imaju istu paradigmu (npr. *ПОЗНАТИ*, -знажж, -знаѡши pf et impf).

Normalizacija je uređena na osnovi pravila primjenjenih u trima značajnim starocrkvenoslavenskim rječnicima (*Старобългарски*, *Старославянский*, *Slovník*)⁹ te u suradnji s redactoricama izdanja. Tako se među slovima koja imaju dublete, samo s (uz з) – na osnovi etimologije – pojavljuje u lemama (kao u *свѣзда* i *сѣло*). Inače, и стоји i na mjestima na kojima u spomenicima стоји ѡ i ѣ, ѡ стоји i за шт, ѡ стоји i за ѡ i ѡ, ѡѡ стоји i за ѡ, ѡ стоји i за ѡ, ѡ, ѡи. Također, u lemama su etimološki rekonstruirani ѡ, ж, ѡ i ѡ (i u slabim položajima), ѡ ispred и. Rekonstruirala se i /j/ kada je u početnome položaju ili između samoglasnika: grafem ѡ стоји na početku leksema, a ako dolazi iza samoglasnika, onda i u sredini te na kraju leksema; ѡ стоји na početku leksema i u sredini nakon samoglasnika, te nakon л, и i р; grafem ѡ стоји

⁸ Zbog istoga su se razloga češki leksikografi, priređivači velikoga grčko-starocrkvenoslavenski indeksa odlučili upravo za češ. *index* (v. *Řecko-staroslověnský index*, sv. I, *Prolegomena*, Praha: Slovanský ústav AV ČR, Euroslavica, 2008., str. 12).

⁹ *Старобългарски* = *Старобългарски речник*. Т. I.(А–Н) – II.(О–У). Дора Иванова-Мирчева (отг. ред.). Софија: Институт за български език, Българска академия на науките), Изд-во »Валентин Траянов«, 1999–2009.

Старославянский = *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*. Под редакцией Р.М.Цейтлин, Р.Вечерки и Э. Благовой. Москва: Славянский институт академии наук Чешской республики, Институт славяноведения и балканистики Российской академии наук, »Русский язык«, 1994.

Slovník = *Slovník jazyka staroslověnskeho. Lexicon Linguae Palaeoslovenicae*. I.–IV. Praha: ČSAV Slovanský ústav, 1958.–1997.

na početku i kraju leksema, te u sredini nakon samoglasnika ako mu je etimološki tu mjesto (iako se rukopisima nalazi samo ѣ). Na etimološkim su svojim mjestima upisani također -ръ-/-рь- i -лъ-/-ль-. Epentetsko д nije dio normalizirane leme (npr. lema je вѣзрѣвновати, a ne вѣздрѣвновати).

Zaglavljije natuknice čine: lema (u normaliziranome obliku i s pripadajućim morfofonološkim inačicama ako ih ima), gramatička oznaka s upisanim brojem pojavnica u okrugloj zagradi: npr. »ПѢННИКЪ / ПѢНИКЪ / ПѢНЕНИКЪ, -а м (24)«. Morfofonološke inačice normalizirane leme zauzimaju i svoje mjesto po azbučnome redu indeksa zajedno s uputom na lemu kojoj pripadaju (tako »ПѢНИКЪ v. ПѢННИКЪ« i »ПѢНЕНИКЪ v. ПѢННИКЪ«).

Oblici leksema koji su potvrđeni u rukopisima, a u ozbiljnome su otklonu od očekivanoga s obzirom na normaliziran oblik leme upisani su na mjestu koje im pripada u okviru tijela natuknice pod lemom kojoj pripadaju i označeni bilješkom »sic!«, ali je i rekonstruiran njihov neutralan oblik također umetnut na svoje mjesto po azbučnome redosljedju s uputom na lemu pod kojom se potvrđeni nepravilni oblik može pronaći, npr. prvo se po azbučnome redosljedju na svome mjestu nalazi uputa »ПАЗИОНЪ, v. ПѦАЗИОНЪ«, da bi potom u tijelu natuknice pod lemom »ПѦАЗИОНЪ, -а м« stajalo »А пазіѡнъ sic!«, što znači da je u rukopisu potvrđen akuzativan oblik пазіѡнъ zbog čega je rekonstruiran neutralan oblik пазіонъ.

Svaki je primjer zaveden u tijelu natuknice označen dvostrukom obilježbom, npr. »5:13/236б25«. Prvi dio obilježbe (otisnut brojkama prije »/«) nosi informaciju o tome o kojem je retku Ezekijelove knjige riječ i ona je unesena podebljano otisnutim brojkama. Kada prva obilježba nije otisnuta podebljanim brojkama, riječ je mjestu u tekstu komentara na navedeni biblijski redak. Druga se dio obilježbe nalazi iza »/« i otisnut je ukošeno, a odnosi se na mjesto u rukopisu na kojemu se nalazi potvrda oblika leme o kojom je riječ (ovdje: 236. folij, »б« stoji za *verso*, 25 redak).

Tijelo se natuknice sastoji od dva dijela. U prvome se dijelu daju grčke usporednice crkvenoslavenske leme s pridruženim popisom svih mjesta na kojima se oblici te crkvenoslavenske leme pojavljuju prema navedenoj grčkoj usporednici. Grčke su usporednice upisane u oblicima uobičajenima u leksikografiji toga jezika, a uz svaku od njih se daju dva čestotna podatka upisana unutar okruglih zagrada ispred i iza znaka »/«, npr. »αιχμάλωτος

(6/18)«. Prvi čestotni podatak (ovdje »6«) govori koliko se puta taj grčki leksem pojavljuje kao usporednica različitih oblika čiji je normaliziran oblik lema (ovdje *πλῆθυνη*), a drugi (ovdje »18«) govori koliko se puta navedeni grčki leksem pojavljuje u usporednome grčkome tekstu. Ako ima više grčkih usporednica crkvenoslavenske leme, a to je redovit slučaj, najprije se navode one koje se pojavljuju u kontekstu prijevoda »riječ za riječ«.

Za one koji se zanimaju za tehniku prijevoda na crkvenoslavenski posebno će dragocjeno biti da su s posebnom pomnjom zabilježena mjesta asimetrije utvrđenoga grčkoga usporednoga teksta i crkvenoslavenskoga teksta Ezekijelove knjige i tzv. slobodno prevedena mjesta za koja su donesene usporedne grčke i crkvenoslavenske fraze. S obzirom da nije poznat koji je točno grčki tekst bio prijevodni predložak za crkvenoslavenski tekst Ezekijelove knjige, priređivačica je obilježila skupine primjera u kojima prema obliku crkvenoslavenske leme nema leksema u grčkome tekstu, a svi su uvršteni pri dnu tijela natuknice. Tako su pod oznaku »Omissa« svrstani primjeri uporabe nekog oblika crkvenoslavenske leme za kojega nema usporednice u grčkome tekstu komentara Teodora Cirsokoga. Naravno, s obzirom da nema kritičkoga izdanja komentara Teodora Cirsokoga na tekst *Knjige proroka Ezekijela*, ove podatke treba uzeti uz oprez. Pod oznaku »Addita« svrstani su oblici crkvenoslavenske leme za koje nema grčke usporednice u tiskanome izdanju Migne¹⁰ (inače, posebno su označena i mjesta na kojima nasuprot crkvenoslavenskoga leksema nema grčkoga leksema u Migne, ali ima u Ziegler što je označeno slovom »Z« na kraju dvostruke obilježbe primjera¹¹).

Oblici koji su očito posljedice pisareve pogreške upisani su pod oznakom »Errata« u tijelu natuknice koja pripada lemi toga pogrešnoga oblika, a pridružena im je uputa na lemu kojoj bi pripadao pravilan (a na tom mjestu nepotvrđen) crkvenoslavenski oblik. Na mjestu na kojemu bi trebao stajati taj pravilan oblik zatim je upisan potvrđen pogrešan oblik uz kojega stoji »sic!«.

Drugi se dio tijela natuknice sastoji od pojedinačno navedenih oblika

¹⁰ J. P. MIGNE. *Patrologiae cursus completus. Series graeca*. T. 81. Paris: Petit-Monrouge, 1859.

¹¹ J. E. ZIEGLER, (= *Septuaginta. Vetus Testamentum graecum*. Vol.16., Pars 1.). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1952. (2. durchgesehene Auflage mit einem Nachtrag von Detlef Fraenkel. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1977.).

crkvenoslavenske leme s pridruženom gramatičkom oznakom i brojem pojavaka upisanim unutar okruglih zagrada nakon čega slijedi iscrpan popis dvostrukih obilježbi mjesta na kojima je taj oblik potvrđen.

Vrlo zahtjevni za izradu, ovakvi su indeksi za filologe i druge koji se zbog nekog razloga trebaju upoznati s crkvenoslavenskim tekstovima nezamjenjiva pomoć. Iako se u tekstu zamjećuju nedostaci kao što su pogreške u bibliografskim podacima ili zatipci, a i engleski je prijevod sažetka zaslužio bolju kakvoću s obzirom na svoj značaj za potencijalne korisnike nevične slavenskim jezicima, nije umanjeno ono bitno: ovaj je indeks vrlo važno pomoćno sredstvo za filologe, istraživače crkvenoslavenskih prijevoda, tekstologe, istraživače značenja i sve koji zbog bilo kojeg razloga imaju interesa za crkvenoslavenski prijevod *Knjige proroka Ezekiela*. Grupi koja je okupljena oko izdavanja ovoga niza valja poželjeti uspješan nastavak rada na važnom i iznimno zahtjevnom projektu za cjelokupnu paleoslavistiku.

VIDA VUKOJA

Hrvatska srednjovjekovna proza I. Legende i romani. Stoljeća hrvatske književnosti, sv. 115. Priredila i transkribirala Vesna BADURINA STIPČEVIĆ. Matica hrvatska, Zagreb 2013., 416 str.

Hrvatska srednjovjekovna proza II. Apokrifi, vizije, prenja, Marijini mirakuli. Stoljeća hrvatske književnosti, sv. 116. Priredila i transkribirala Marijana DÜRRIGL. Matica hrvatska, Zagreb 2013., 357 str.

Krajem prošle godine hrvatska književna medievistika obogaćena je dvjema novim Matičinim knjigama niza *Stoljeća hrvatske književnosti*, kojima je njihov urednik Stjepan Damjanović najavio izdavanje hrvatske medievističke baštine u sklopu čuvane Matičine edicije. Sveskom 115. koji je priredila Vesna Badurina Stipčević obuhvaćeni su romani i legende, a sveskom 116. priređivačice Marije-Ane Dürrigl obuhvaćeni su vizije, apokrifi, prenja i mirakuli. Oba izdanja svojevrsna su sinteza znanstvenoga rada na hrvatskim književnim tekstovima koji se već desetljećima provodi u Staroslavenskom institutu, a čije su temelje postavili Vjekoslav Štefanić, Biserka Grabar i Ivanka Petrović. Upravo je zajedničkom suradnjom njego-